

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на **Милен Цонев Иванов**
на тема **“От култа към хероя към култа към светеца в
южнодунавските земи (III – VII в.)”** за получаване на
образователната и научна степен **“Доктор”**
по ш. 05.08.33
теория и история на културата

Рецензент: проф. дин Рачко Попов

Проблемът, свързан с изучаването и анализа на т.нар. в етнологията битово или народно християнство като своеобразна смесица от езически и християнски вярвания и представи, винаги е представлявал интерес за хуманитарните науки. Затова още в началото бих искал да поздравя дисертанта и неговия научен ръководител за избора на тази тема. Дисертационният труд е структуриран особено сполучливо. Той се състои от въведение, пет глави, последната от които е своеобразно заключение на труда, и съответните приложения: списък на съкращенията, използвани антични и средновековни извори, приложения и библиография, включваща над 450 цитирани заглавия на кирилица и латиница, факт, доказващ много добрата научна осведоменост на дисертанта по отношение на разглежданата проблематика.

Съвсем уместно във въведението авторът очертава основните цели и задачи на изследването, а именно да разгледа и анализира прехода от култа към хероите към култа към светците в земите на юг от р. Дунав. Хронологическият обхват на изследването обхваща периода от 3 до 7 век, когато се извършва преходът от Античността към Средновековието. Във въведението е представена и методологията, която е комплексна и интердисциплинарна, включваща методите на историята, агиографията, археологията, етнологията, изкуствознанието, епиграфиката и нумизматиката. Уточнява се точният смисъл, който се влага в основните понятия, с които се борави в дисертацията като “херой” и “герой”.

Първата глава на дисертацията “Увод в проблематиката” проследява пространно основните исторически извори, на които се базира изследването. Тези извори включват писменни свидетелства от древността

до Средновековието, както и житията на християнските светци. Използвани са и редица археологически извори: оброчни и надгробни релефи, керамика, светилища, гробници, базилики и др. Направен е изводът, че иконографските свидетелства до голяма степен се препокриват с археологическите данни. Сериозно внимание е обърнато и на етнографските и фолклорни извори по темата. Добро впечатление оставя и подробният библиографски обзор, който включва различни теоретични постановки по проблема от страна на историци, археолози, нумизмати, етнологисти и фолклористи, сред които Пиер Сентив, Иполит Делейе, Питър Браун, Иван Дуйчев, Иваничка Георгиева, Евгений Теодоров.

Във втората глава “От хероите в тракийската древност до тракийския херос от римската епоха” се проследява и анализира цялостният исторически развой на култа към хероя и на неговата присъща митологична символика в съответните му времеви и ареални хипостази. Разгледани са различните теоретични постановки относно фигурата на хероя според Омир и Хезиод в значение на “герой”, “юнак”, “благородник”, “полубог” или “четвърто поколение хора”, създадено от Зевс. В периода на преход от късна античност към християнство се очертават три типа персонажи, които могат да бъдат идентифицирани като херои. Сред тях на първо място се нареждат образите на царе, жреци, музиканти, лечители и пророци като Резос, Орфей и Залмоксис. Направен е изводът, че през този исторически отрязък от вереме като херои се осмислят и почитат още и известни исторически личности – главно местни аристократи и владетели. Свидетелство за това са данните от гробниците от Мал-тепе при Мезек и с. Александрово, Хасковско, както и други, посочени от автора археологически обекти. Не на последно място по важност се нарежда и Тракийският херос, известен със своите многобройни изображения върху оброчна и надгробна каменна пластика. Негови основни символи са конят и колесницата, а водещ митологичен сюжет е ловът. В тази глава е отделено специално внимание и на прехода към Тракийския херос от Римската епоха в периода 1-3 в., който в ситуацията на религиозен подем придобива нови характеристики. Той започва да се свързва с култа към мъртвите: осмисля се като владетел на отвъдното царство и като медиатор между този и другия свят, като божество от върховен порядък.

Третата глава е посветена на онези особености и тенденции в култа към Тракийския херос, които спомагат за приемане и утвърждаване на християнството и на култовете към светците в изследвания регион. Водеща предпоставка за това дисертантът открива в обстоятелството, че Тракийският херос се изобразява много често в обкръжението на различни

божества като Асклепий, Аполон, Дионис, Сабазий, Хелиос, Митра и други. В други случаи той е представят с имената и със символите на други богове. Всичко това доказва неговата силно изразена синкретична природа. Но наред с това, Тракийският херос е и единственият “все-бог”, което е отличителна черта за всяка монотеистична религиозна система, каквато вероятно са изповядвали траките под формата на тракийския орфизъм. В този смисъл дисертантът прави основния извод, че преходът от езичество към християнство до голяма степен може да се обясни с действащия през онези години религиозен монотеизъм. Наред с това, много исторически извори сочат за ранното участие на траките в утвърждаването на християнството по нашите земи. Важно доказателство за това е фактът, че през 4 в. Тракия се превръща в център на арианската ерес, която отрича триединството на Бог, непризнавайки Светия дух. А вярата в небесния бог-отец и в неговия земен син е присъща за религиозните представи на траките по онова време.

В тази глава авторът разглежда и още една особеност, която сближава Тракийския херос с християнските светци. Това е нимбът, който присъства в три иконографски изображения на конника от днешна Североизточна България. Ореолът около главата на Аполон е типичен за неговите изображения. Връзката между Тракийския конник и Аполон като соларни божества е очевидна. А нимбът около техните глави по-късно ще се окаже и върху главите на светците-конници Георги, Димитър и Теодор.

Следващата четвърта глава проследява първите прояви на прехода от тракийските херои към християнските светци в разглеждания регион. Особено участие в този преход взема местният светец от днешна Силистра св. Дазий, живял през 3 в., за когото се предполага, че е от тракийски произход. Според агиографските данни войникът Дазий бил осъден на смърт от римския император заради отказа си да участва в езически ритуали с елементи на маскарад и с човешко жертвоприношение. Ритуалът в чест на Кронос /Сатурн/ се представя като “скверна традиция, при която мъжете променят външността си и се обличат в лика на дявола” /с. 134/. Проследявайки множество исторически извори по повод ритуалния маскарад по време на януарските календи или римските Сатурналии, дисертантът достига до основния извод за генетичната връзка между тях и днешните сурваскарски и кукерски игри по Нова година и през Великденските пости, които многократно през вековете са подлагани на остра критика от божиите отци като остатък от езическите времена. В това отношение примерът с Деяниета на св. Дазий против езическите ритуали е един чудесен израз за сблъсъка между езичество и християнство

по нашите северни земи в периода на ранното Средновековие. Намирам този параграф от четвърта глава за важен научен принос в изследването.

Следващите параграфи бележат другите етапи на прехода към християнските светци, които според техните жития са войни, конници и лечители. Освен агиографските данни, дисертантът е използвал многобройни исторически, археологически, етнографски и фолклорни извори за доказване на приемствеността между хероите и светците. И съвсем естествено на първо място сред тези светци се нареждат войните, изобразявани в християнската иконография винаги на коне, Георги, Димитър и Теодор. А към групата на лечителите напълно основателно са отнесени св. Пантелеймон и братята Безсребърници Козма и Дамян, чиито жития ги описват като вещи лекари и чиито иконографски изображения винаги включват лекарски инструменти в техните ръце. Потърсена е приемственост и с други християнски светци, сред които са Св. Атанас, св. Марина и най-отявленият наследник на езическия бог на мълниите св. Илия.

По мое мнение най-съществените приноси в тази глава са онези представени и анализирани примери за приемственост между хероите и светците, при които се наблюдава пряка връзка между тях. Особено ценен материал в това отношение съдържат онези примери за ранни и по-късни християнски култови сгради /църкви, паракли/, имащи за свой патрон някой от светците войни, в които има вградени в стените антични каменни изображения на Тракийския Херос. Същите примери важат и за храмове и параклиси, носещи името на светците лечители Пантелеймон, Козма и Дамян, в които неотклонно присъстват вградени каменни изображения на езическия бог лечител Асклепий, особено силно почитан от траките през Римската епоха. Що се отнася до останалите споменати светци, редица други изследователи откриват в техния народен култ следи от езическия пантеон. В лицето на св. Атанас античният Сабазий/Дионис намира свой християнски наследник. По своеобразен местен начин населението на Странджа почита своята обичана светица Марина, която е своеобразна наследница на Великата богиня-майка. Целият изложен и анализиран в тази глава материал от всякакво естество доказва по безспорен начин наличието на приемственост между езичество и християнство, която по-скоро е опосредствана, а не директна. Разбира се, според автора съществува и втора възможност: връзката между езичество и християнство би могла да се тълкува и като израз антагонизъм между старата и новата религия.

Последната пета глава представлява своеобразно заключение на дисертацията. Подчертан е изводът, че трансформацията от култа към

хероя към култа към светеца притежава неизменно различни варианти, проявления и равнища. Една от най-добрите илюстрации за това, а защо не и доказателство, се явява развитието на култовия топос. И информацията, поднесена по този въпрос в дисертацията, по мое мнение е един от най-съществените приноси на труда. Другият основателен извод на дисертанта е в това, че според него взаимовръзката между езичество и християнство протича на две противоположни равнища. На официално, канонично ниво тя има характер на антагонизъм, докато на фолклорно ниво носи характер на приемственост. Заключениеето обобщава и направените в предходните глави изводи.

В заключение бих обобщил, че дисертантът се е справил много добре с поставената тема. Той е работил добросъвестно с извори от всякакво естество. Авторефератът отговаря на изискванията и правилно отразява главните приноси на дисертацията. По темата Милен Иванов има 3 публикации, две от които на английски език.

Всичко това ми дава достатъчно основание да препоръчам на членовете на Научното жури да присъдят на Милен Цонев Иванов образователната и научна степен “Доктор” (шифър 05.08.33 – теория и история на културата).

София
24 април 2012 г.

Проф. дин Рачко Попов